

LEON DONICI: PARABOLA TRAGICĂ A REFUGIERII POLITICE

Doctor în filologie **Ludmila ȘIMANSCHI**
Institutul de Filologie al AȘM

LEON DONICI: THE TRAGIC PARABLE OF POLITICAL REFUGE

Summary. The problem of political refuge as tragic historical destiny is dominant in the texts which review and reconceptualize the migration policies operated by modern and contemporary socio-political systems. Literary discourses with prophecies of his depths of Leon Donici *Uniformed, Russian Revolution, The Great Archimedes, Parisian Letters* essentialize the autofictional drama of the refuge of bloody dictatorship of the Bolsheviks and the effort to harmonize the divergent interests of the Russian and Romanian worlds in Bessarabia, fighting for the Romanian cause of Bessarabia in Paris and undermining Communist strategies to turn into mankurt the human being through lucid revealing of the essence of communism in her tragic complexity.

Keywords: political refugee, immigration policy, the tragedy of the refugee, migratory humanism, voluntary exile.

Rezumat. Problema refugierii politice ca destin istoric tragic este dominantă în textele ce reconsideră și reconceptualizează politicile migrației operate de sistemele social-politice moderne și contemporane. Discursurile literare cu profeții de profunzimi ale lui Leon Donici *Niveleții, Revoluția rusă, Marele Archimedes* și *Scrisori pariziene* esențializează autoficțional drama refugierii de dictatura sângeroasă a bolșevicilor și efortul de a armoniza interesele divergente ale lumilor rusești și românești în Basarabia, militând pentru cauza românească a Basarabiei la Paris și subminând strategiile comuniste ale mancurtizării ființei umane prin relevarea lucidă a esenței comunismului în complexitatea ei tragică.

Cuvinte-cheie: refugiat politic, politica imigrației, tragedia refugierii, umanism migrator, exil voluntar.

Astăzi, în contextul omagierii a 130 de ani de la naștere, cazul inedit de refugiere politică Leon Donici-Dobronravov, văzut la 1929 de Cezar Petrescu drept „apariție fulgurantă, de o mare vastitate și de respirație cu care nu fusesem deprinși” [1, p. 135], trebuie reconsiderat din perspectiva întregii istorii moderne a migrației, luând în vizor primul val al exilului politic rusesc ca urmare a Revoluției din 1917, cel mai puternic german, care e rezultatul instaurării regimului hitlerist în ianuarie 1933, și cel sovietic-comunist.

Scriitor cu dublă obârșie, supranumit și *personalitate remarcabilă a lumilor conexe: română, rusă și franceză*, este revendicat diferit de dicționarele contemporane literare rusești și cele românești: în primele îl regăsim sub formula multinațională, plurilingvă: *scriitor rus, român și francez*, în cele românești sub formula: *scriitor român basarabean*. Scriitorii-migranți plurilingvi complică situația istorică literară: sociocriticii moderni ne avertizează că este destul de dificil să stabilești în ce măsură și în ce sens un autor-emigrant

Leon
DONICI-DOBONRAVOV
1897– 1926

apartine culturii limbii de origine pe care a părăsit-o și culturii de adopție în care își desfășoară activitatea. Nicolae Manolescu propunea pentru scriitorii în exil studierea lor într-un capitol special al istoriei literare. În cazul complex al lui Leon Donici intervine ambiguitatea în analiza situației de emigrare și imigrare: la 1899 emigrează de la Chișinău la Petersburg, urmare a decesului la 1897 a tatălui Mihail Dobronravov și a plecării mamei Domnica Donici, recăsătorite cu Alexei Rostovski, în 1918 devine refugiat politic, se alătură valului de emigranți ruși și imigrează în Basarabia, Chișinău, s-ar părea că părăsește patria rusă și devine străin în lumea română, dar de fapt revine la patria părăsită în 1899 și *se redescoperă român*.

Relocalizarea sa în 1922 la București, unde dorește să-și revendice dreptul la cuvânt în noul spațiu literar și unde talentul său s-ar fi putut desfășura larg, și revenirea în 1923 la Chișinău, plictisit de București și de căutarea unui rost în ritmurile vieții românești, cum îi mărturisea lui Octavian Goga într-o scrisoare, denotă mobilitate internă în spațiu românesc. Plecarea la

Paris în 1926, o nouă emigrare, ține de fapt de dorul culturii rusești, de rușii refugiați în Franța, de prieteni, cunoscuți și nu atât de ardoarea de a se afirma în lumea franceză. Paradoxal, în Franța, Donici s-a simțit mai român ca oricând, luptând și apărând cauza românească a Basarabiei.

Istoria literară în cazul lui Leon Donici a găsit o soluție reușită integratoare: criticul și istoricul literar Alexandru Burlacu în studiul sintetic *O panoramă a literaturii române din Basarabia. Anii '20-'30*, publicat în 2010, analizând replicile și expresiile artistice inedite în proză, constată că, în pofida resurecției sămănătorismului și a naturalismului, „Basarabienii sunt cei care inaugurează direcții noi, cum ar fi cazul cu Leon Donici, primul antiutopist în literatura română, sau cu poporanistul Constantin Stere, care, prin romanul-fluviu, instituie o scriitură ce anticipează în mai multe aspecte structura romanului românesc de astăzi.” [2, p. 27]. Cercetând tendința de sincronizare și încercarea de depășire a spiritului provincial, insistă asupra faptului că „Proza basarabeană de factură modernă este reprezentată de Leon Donici” [2, p. 28]. În final, concluzionând asupra evoluției literaturii basarabene ce cuprinde principalele elemente înnoitoare, afirmă tranșant: „[...] dar prin Leon Donici, Constantin Stere și Al. Robot proza basarabeană este remarcabilă și sub raport estetic” [2, p. 31]. Dezideratul recuperării organice, anunțat de Eugen Lovinescu în 1926 în revista *Sburătorul*: „Opera lui Leon Donici ar trebui adunată, din ea s-ar vedea un talent de care volumul său asupra Rusiei bolșevice nu ne poate da decât o slabă idee” [3, p. 59], a fost îndreptățit în 2015 prin realizarea celor două volume *Scrieri îngrijite de Ana-Maria Brezuleanu din colecția Moștenire*, Editura „Știința”. Astăzi putem înțelege pe deplin cazul insolit Leon Donici-Dobronravov care a realizat un *transplant benefic* de registre tematice și stilistice inedite în corpul literaturii române.

Publicist, dramaturg, prozator de real talent, dublat de o înaltă conștiință națională, neispitit de niciun compromis politic, L. Donici s-a format în cadrul renașterii culturale ruse de la începutul secolului al XX-lea, fiind exponent al curentului cultural și de opinie reprezentat de o pleiadă ilustră: D. Merejkovski, F. Sologub, A. Remizov, A. Blok, V. Soloviov, I. Bunin, V. Rozanov, A. Florenski ș.a., curent ce a promovat valorile creștine, umanismul lui Gogol și Dostoievski, estetismul în artă și viață. Este reprezentant al neorealismului rusesc, grupare ce-i includea și pe Zameatin și Treniov, care promovau scriitura ce îmbină osmotic elemente simboliste și expresioniste, cultivă fantasticul, grotescul și liricul. În articolul *Literatura rusă contemporană*, publicat la 1922 în ziarul *Țara noastră*

de la Cluj, explică starea actuală a literaturii ruse publicului român și relatează despre manifestul literar al grupării: „Noi n-aveam o teorie literară bine stabilită. Ne înjurau realiștii, fiindcă noi evitam metodele vechi și apucăturile bine stabilite în dogma lor de a descrie viața. Ne atacau simboțiștii, deoarece noi descriam subiecte din viața reală și uneori atât de josnică. Acum după zece ani, eu nu știu ce am fost. Scriam ceea ce gândeam că e bine de scris și în modul în care ne convenea.” [1, p. 195]. În spiritul acestei tradiții, scriitorul român va subordona în textele sale detaliul realist, faptele empirice exterioare sarcinii de a dezvălui esența lucrurilor, psihologia personajelor, de a crea o atmosferă particulară.

Astăzi, în epoca de liberalizare a trecerii granițelor interstatale, ne-am debarasat de imaginea migrantului ca fiind prin definiție dezrădăcinat. Evoluțiile recente ale fenomenului migrator scot în evidență existența unei culturi a relaționării, pusă în practică de imigranți și pe care o menținem în cadrul propriei lor mobilități. Ar trebui să ținem cont de semnalele sociolingvisticii migrației contemporane care anunță apariția noilor tipuri de fluxuri demografice teoretizate sub numele de *transnaționalism* sau *migrație pendulară*, care nu mai reifică imaginea străinului dezrădăcinat. *Transmigranții* se simt ca acasă în așa-numitul *spațiu transnațional*: un spațiu care trece peste granițele naționale. S-a schimbat radical și viziunea tragică asupra refugierii politice, odată cu eșecul ultimului val de imigranți care nu mai este înglobant ca celelalte din cauza „actualei mașinării de transformat omul într-un parazit social, concasor ideologic care înghite o ființă umană și scuipă un asistat plin de resentimente și de ură” [4, p. 18]. Valurile de migranți sirieni au bulversat recent întreaga Europă, producând ciocnirea civilizațiilor occidentale și islamice care provoacă o criză a migrației fără precedent și afirmarea unei noi direcții social-filosofice – *umanismul migrator*.

Cazul Donici ne face să rememorăm prima manifestare de refugiere politică de acest tip în epoca modernă: exilul rușilor albi după revoluția din 1917, care s-au răspândit în Europa ca altădată nobilii francezi după revoluția din 1789, și să încercăm alături de scriitorul-migrant basarabean, reprezentant a două lumi artistice concomitent – ruse și românești – să înțelegem lucid întreaga tragedie a exodului rusesc, căutând insistent cauzele care au permis unui imperiu să fie demolat, să cunoaștem zbuciumările *bietului Leon Donici, talentatul și boemul prozator care, după viața animată de la Petersburg nicidecum nu poate prinde firul tihnitei și mult plictisitoarei vieți provinciale basarabene*. Scriitorul, publicistul și omul de teatru Leonid Dobronravov era deja o figură destul de cunoscută și

solicitată la Petersburgul „secolului de argint”, centrul cultural, literar, artistic, științific, filosofic etc. al marelui imperiu. Din această agitată viață cotidiană a capitalei, el se pomenește într-o lume diametral opusă: a unui cotidian provincial, marcat și de specificul etno-social și politic basarabean. Duruta dramă a dezrădăcinării este concentrată tulburător în replica refugiatului rus din schița *Străinul (Siluete Bucureștene)*: „Sunt străin, domnule, și acuma n-am nici patrie, nici cămin. Le-am avut odinioară. Mă uit la acest domn și sufăr și mă gândesc cât e de bine când ai patrie, când ești acasă și când toți, toți îți sunt frați”. [5, p. 116].

Problema refugierii politice ca destin istoric tragic este dominantă în discursurile literare cu *profeții de profunzimi* ale lui Leon Donici *Niveleții, Revoluția rusă, Marele Archimedes* și *Scrisori pariziene*, unde este esențializată autoficțional drama refugierii de dictatura sângeroasă a bolșevicilor și efortul de a armoniza interesele divergente ale lumilor rusești și românești în Basarabia, militând pentru cauza românească a Basarabiei la Paris și subminând strategiile comuniste ale mancurtizării ființei umane prin relevarea lucidă a esenței comunismului în complexitatea ei tragică. Scriitorul a trăit pe cont propriu experiența biografică a migrației și a reușit să transforme problematica refugierii, a șocului cultural și a identității ambigue a refugiatului în poetică literară.

Textele sale au o dublă tematizare: definind fenomenul cultural și social al *literaturii migrației*, cât și al *literaturii despre migrație*, o literatură a relației între spații, culturi, limbi diferite. Literatura migrației a reprezentat o șansă de reînnoire a literaturii naționale și de deschidere către spațiul literaturii mondiale, dar și un rezultat al modernizării culturale: revendicându-și dreptul la cuvânt, scriitorii-migranți preschimbă traumatismul experienței în noi și inedite problematice pentru spațiul european. Refugiarea devine din temă a unor scrieri autoficționale, mai mult sau mai puțin documentare, o poetică a scrisului literar care interoghează politica societății și a stereotipurilor ei. Depășind taxarea scrierilor sale care tematizează refugiarea drept „literatură a compasiunii” sau „literatură a îndurerării” [6, p. 21], marginalizată la emotivitate și sentimentalism care se substituie eventualelor calități artistico-estetice, Leon Donici își revendică un univers literar concentrat și complex, maturizat, care capătă caracteristicile concretizării particulare a unui discurs mai cuprinzător și profund despre nestatornicia contemporană a certitudinilor și a convingerilor, acea permanentă stare de refugiere a omului în/ prin lume și istorie pe care migrantul, trecut prin trăirea acelei rupturi existențiale, o poate pătrunde în adâncime.

Opera lui Leon Donici publicată în limba română

Leon Donici-Dobronravov, scriitor cu dublă obârșie, cunoaște pe viu ororile dictaturii bolșevice, modelându-le cu o mai rafinată atenție la realitățile istorice evocate. Este de apreciat și în prezent sinceritatea cu care își afirmă convingerile și curajul adversității cu puterea țaristă sau comunistă. În creația sa întâlnim elemente de autobiografie poetică a memoriei salvatoare a refugiatului persecutat de uraganul roșu al bolșevismului, dar nu se dorește emanciparea totală de (auto)biografismul experienței-limită a migrației, textele rămânând a fi expresia literară a unei conștiințe etice care se vrea tot mai trează și vigilentă, cu o acuitate unică, o înțelegere lăuntrică a exilului: „Paginile de față sunt numai ceea ce am văzut, am trăit și am suferit.” [5, p. 354].

Poetica sa a refugierii politice este o poetică a rezistenței față de uniformizarea și dezumanizarea impusă, la niveluri și prin căi evident diferite, de regimul politic, dar și o poetică parabolică a demascării ideologiilor care pervertesc sau absolutizează abuziv idealurile. Biografismul puternic marcat de experiența imigrației, fără evocări colorate de nostalgia emigratului, prezintă destinul înstrăinatului în lumea rusă, mântuit prin revenire la limba română în care scrie *Revoluția rusă* și prin înhumarea în pământul basarabean. Critica literară românească relevă faptul că Leon Donici a dat un strălucit exemplu de *aderare la patria reînviată*. Graba de readaptare a scriitorului pribeag în valul de mii de refugiați prin Rusia prăbușită în anarhie, de contopire cu viața românească țin de rădăcinile reaclimatizării voluntare: *România nu a fost o țară în care el s-a naturalizat sub nevoia noilor condiții de existență, el venea în orașul său natal, de aceea, lucid, și-a recunoscut și afirmat originea românească*. Lucian Blaga aprecia mult întoarcerea la „sângele său moldovenesc cu

inconștiente înrudiri spre miazăzi. A făcut de atunci eforturi gigantice de a-și turna sufletul deplin format aiurea în tiparul unei limbi de care abia vag își aducea aminte.” [1, p. 342].

Dorința de a-și face simțită prezența în spațiul românesc era ardentă, el se descoperă român și-și reamintește limba pe care a vorbit-o de copil, ajungând la acele premoniții literare privind evoluția comunismului, atât de elogiade de critica română, căci reușește să transgreseze în spațiul literar românesc teme parabolice mai puțin abordate, în care surprinde esența comunismului în complexitatea ei: „*În toată viața, sub jugul bolșevicilor*, n-a fost nimic, dar absolut nimic curat, nimic cinstit. Ca și cum toată viața s-ar fi înecat într-o negură densă și eternă. Crimă în fața spiritului, crimă în fața civilizației, crimă în fața culturii, crimă în fața omenirii – din aceste elemente generale se compunea sâmburele vieții în republica sovietului. Teroarea roșie, munții de cadavre, iată simbolul vremurilor care făgăduiau un cer nou și un pământ nou.” [1, p. 512]. Luciditatea interpretării situațiilor de derivă, precum și conștientizarea atentatului camuflat al comunismului împotriva firii umane, agonie a principiilor morale și spirituale odinioară imuabile, antiutopismul scriiturii ce denunță mitul umanist al revoluției ruse, descoperă sentimentul tragic al fatalității și absurdului existențial: „Când îmi amintesc de trecut, mi se pare că am dormit și am visat un vis înspăimântător și urât. Nu pot descrie azi domnia bolșevicilor cu răceala necesară unei descrieri adevărate.” [1, p. 512].

În schița *Nivelei* Leon Donici tematizează trauma psihologică a migranților ruși din Basarabia, invocând parabolic deșteptarea din somnul morții a lui Lazăr, intertextualizată din nuvela *Eliazar* de Leon Andreiev: „Această nuvelă mi-o reamintesc privind la refugiații veniți acum din împărăția ce se zugrăvește în închipuirea noastră ca o țară legendară.” [1, p. 237]. Naratorul încearcă să citească autentice stările umane de pe chipul refugiaților, dar decelează doar indiferența. Constatările observației atente sunt cât se poate de neobișnuite: oamenii care s-au salvat de teroarea roșie sunt fără impresionabilitate, a rămas doar umbra oamenilor, care denotă apariția unei „generații noi încă nevăzute și necunoscute.” [1, p. 237]. Automatizarea și moartea spiritului ascunde o tragedie profundă: „Stau la masă într-o tăcere adâncă și surdă. Niciun zâmbet. Nicio schimbare de cuvânt. Automați.” [1, p. 237]. Indiferența domină sufletele refugiaților, fiind cauza tocirii interioare, dar și a nivelării manipulatorii la care au fost supuși în cei trei ani de domnie bolșevică. Deprinderea cu urmările rânduiei bolșevice sunt drastice: insensibilitatea în cazul omorurilor și întronarea unui urât nemărginit. Scri-

itorul descoperă, analizând problema socialismului literaturizat mistic de Dostoievski în romanul *Dracii*, că această nivelare-uniformizare instaurează domnia mediocrității, obișnuința de a vedea dracii, și aduce omul în pragul alienării totale: „Împărăția nivelării rare îi produsă prin foc și sabie. Ce nebunie!” [1, p. 239].

Umbrele osândiților la moarte devin în nuvela *Marele Archimedes* numere, cu care operează regimul, subordonate unei voințe ordonatorii supreme, și urmează o viață mai automată decât odinioară, se mișcă într-un spațiu terifiant, anihilator de ființă: „Oamenii ca oamenii... Dar totuși, se simte ceva în ei... se simte ceva îngrozitor, ceva din lumea cea pe care n-o cunoaștem.” [1, p. 64].

În textul *De la Petrograd în Basarabia* sunt reconstituite destinele surghiuniților din cauza violenței, brutalității și criminalității regimului totalitar, motiv care a stat la baza relocalizării forțate: „Autoritățile au proclamat teroarea roșie. Viața în Petrograd se făcea imposibilă. Gândul de a părăsi Petrogradul îmi cuprinse inima, în fiecare zi mai adânc și mai puternic. Dar nu știam ce încercări mă așteptau pe calea aceasta ce mi se părea atât de ușoară.” [1, p. 231]. Structurile traumatizante autogeneratoare sunt intercalate în relatările conflictului, personajele sunt victimele unui puternic șoc politic și cu greu pot reflecta asupra cataclismelor istorice, retrăite dureros în amintiri, pentru a reînoda memoria. Autorul, insistând pe autobiografic, fragmentaritate narativă și dinamicitatea circulară, repetitivă, creează un univers tensionat și clausturat. Personajele-refugiați sunt aruncate în tumultul necunoscutului, al ambiguității existenței. Textul configurează un fundal istoric aliniat unuia personal, din care transpare destinul violent al supraviețuirii și al necesității de a-și negocia și resemnifica identitatea și locul în lume odată cu disoluția lumilor din trecut și a celor în care personajele trăiesc. Analizând fizionomia scriitorului-refugiat rus, descoperă ciudățenia lui, pierderea sensului realității în așteptarea schimbării regimului și potențarea rolului de jertfă: „Nu știu că mai există vreun alt subiect atât de dureros ca soarta scriitorului rus în refugiu, care trăiește tragedia rusă mai profund, mai bolnăvicios decât alți emigranți. Îndurând toate mizeriile vieții cot la cot cu compatrioții săi, el n-are nici posibilitatea să mărturisească în plină voce ceea ce cugetă, deoarece toate publicațiile, fie ziare, fie reviste, sunt organe de partid *par excellence*.” [1, p. 215]. Întreaga literatură în refugiu devine astfel o neconținută literatură de amintiri și suspine, din care lipsește adâncă cugetare, pătrunderea sensului profund al evenimentelor petrecute: „Refugiu e un examen greu al soartei, la care au căzut aproape toți, e cea mai strașnică încercare.” [1, p. 221].

Rătăcit între două lumi, Leon Donici nu-și găsește locul nici în Basarabia, nici la București, mânat de *nostalgie nelămurite care îl chemau către o lume părăsită*, de lumea scriitorilor ruși refugiați, pleacă în Franța. La Paris, între ruși, devine apărătorul drepturilor basarabenilor, protestând în presa franceză și în cercurile emigranților ruși contra politicii rusești colonizatoare care lucrează în străinătate cot la cot cu dușmanii României. El denunță propaganda bolșevică care inundă presa și literatura europeană, încearcă să înțeleagă avântul Sovietelor de a înșela refugiații, propunându-le revenirea în patrie: „Eu nu înțeleg cum în țara morții roșii se poate scrie: «Veniți la noi!» O statistică ne arată că lumea fuge de acolo, fuge disperată. Povestea unui refugiat îmi spune mai mult decât miile de versuri și de manifestări poetice.” [1, p. 270]. Conștientizând că *viața în străinătate e plină de învățăminte* și acest spațiu interstițial al refugiului oferă avantajul neprețuit al mobilității, câștigul prospețimii privirii și profitul lucidității, avertizează asupra unor conspirații grave cum ar fi atacurile cu caracter sistematic și bine aranjate ale Ambasadei Sovietice, calomniile migranților-gazetari ruși, dar și formarea unor asociații ale falșilor emigranți basarabeni care au fugit în străinătate să scape de serviciu militar și care protestează contra României: „E lucru nostim: în străinătate e pornită o campanie înverșunată împotriva Basarabiei, iar basarabeni tac din gură ca o oaie care suge lapte. De aici, din străinătate, vorbesc basarabenilor și aș dori ca vorba mea să ajungă la urechile lor. Din toate puterile trebuie să vă adunați împrejurul României. Afară de datoria cetățenească e o chestiune de bun-simț și dacă doriți de bun gust. Am văzut și cunoscut pe cei care pretind Basarabia. Să ne ferească Dumnezeu de ei!” [1, p. 299].

Leon Donici este un caz deosebit de refugiere politică, el și-a asumat rolul de intermediar cultural între două literaturi – rusă și română – când era în România, având dublă finalitate: difuzarea literaturii române în Rusia și completarea informației despre literatura modernă rusească a cititorului român. A fost formator de opinie europeană în cazul Basarabiei, publicând în reviste franceze *Le Figaro*, *La victoire*, *L'Éclair*, *Journal des Débats*: „O parte a presei franceze publică, din ce în ce mai des, informații atât de fantastice despre România, încât datoria mea simplă de cetățean mă obligă să ridic o voce de protestare. Eu însă, ca basarabean care-și iubește țara sa frumoasă și poporul său, nu pot să nu ripostez contra acestor minciuni murdare, care în fața opiniei publice franceze sunt povestite sub titlul de mărturisiri ale unor

martori oculari.” [1, p. 297]. Revista literară franceză *Les Loups* îi solicită să scrie despre literatura română contemporană, fapt relatat în scrisoarea către Cezar Petrescu în care îl roagă să-i expedieze cărțile sale.

Este dezamăgit de cercurile rusești literare din Franța după care tânjea atât în România, descriindu-i drept *oameni bolnavi, fără patrie, fără ceva pozitiv pe suflet*. În *Scrisoare către Cezar Petrescu* din 28 aprilie 1925, lucid, se distanțează de iluziile și decăderea lor, mulțumind destinului pentru revenirea acasă în Basarabia: „Adeseori mulțumesc Domnului că trăiam în țară și stăteam la o parte de dușmăniile lor, de răfuielele lor, de bătăliile lor reciproce, îmi reproșează că sunt român. Însă chestia nu e nici de românism, nici de rusism, chestia e de scris. Pur și simplu. Și ei cunosc și eu știu că bine scriu rusește și de aici începe.”

Deși în *Scrisoare către sora Valeria* din 27 iulie 1925 evoca negativ viața de la Chișinău, în contextul dezamăgirii de viața spirituală fără speranță din Europa: „Despre viața din Chișinău nici nu vorbesc. Viața la Chișinău o cunosc. La Chișinău se poate trăi două-trei luni destul de plăcut, dacă ai bani mulți. Altceva nimic.” [1, p. 325], singurul vis al scriitorului migrant era, paradoxal, al reveniri acasă: „Uneori am o idee, un vis, ar fi bine să câștig bani mulți, să vin la Chișinău și să mă stabilesc în livada noastră, să stau acolo fără întrerupere, cât mai mult timp, cu atât mai bine, această idee îmi surâde. Îți închipui, gândul meu la Paris e de a mă stabili în livada noastră. De a duce viața în livadă, a scrie, de a întreține legătura cu Parisul și atâta tot.” [1, p. 327].

Se reîntoarce la 7 iulie 1926 la Chișinău, dar revenirea acasă este tragică, căci este adus corpul său neînsuflețit, respectându-i-se dorința de a fi înhumat în Basarabia.

BIBLIOGRAFIE

1. Donici Leon. Scrieri. Vol. 2. Chișinău: Știința, 2015.
2. Burlacu A. O panoramă a literaturii române din Basarabia. Anii '20-'30. În: *Philologia*, 2010, nr. 1-2, p. 18-31.
3. Lovinescu E. Moartea lui Leon Donici. În: *Sburătorul*, 1926, nr. 6.
4. Makine A. Franța pe care uităm s-o iubim. Traducere din franceză de Gabriela Creția. București: Editura Humanitas, 2008. <https://ru.scribd.com/document/139768502/Andrei-Makine-Franta-Pe-Care-Uitam-Sa-o-Iubim> (accesat la 26.07. 2017)
5. Donici Leon. Scrieri. Vol 1. Chișinău: Știința, 2015.
6. Dunphy G. Migrant, Emigrant, Immigrant. Recent Developments in Turkish-Dutch Literature. În: *Neophilologia*, 2001, nr. 85, p. 1-3.